

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.97

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УМИСНИХ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ ІЗ МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ

Анна БОРОВИК,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз факультету № 1
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню поняття «криміналістичної характеристика злочинів» взагалі та поняття «криміналістична характеристика вмісних вбивств, вчинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості» зокрема. Здійснюється аналіз юридичної літератури щодо основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, акцентується увага на різних підходах учених-криміналістів до її основних структурних елементів, розкриваються головні структурні елементи криміналістичної характеристики вмісних убивств, учинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, а також висвітлюються їхні особливості, які є інформаційною основою доказування у кримінальних провадженнях даної категорії.

Ключові слова: криміналістична характеристика, умисне вбивство, мотив, расова, національна та релігійна нетерпимість.

PECULIARITIES OF CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL MURDERS PERMITTED BY RACE, NATIONAL AND RELIGIOUS INTOLERANCE

Anna BOROVYK,

Lecturer at the Department of Criminal Law and Forensic Examinations of the Faculty № 1
of Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine

SUMMARY

The article deals with the notion of “forensic characteristics of crimes” in general, and the notion of “forensic characteristics of premeditated murders committed on grounds of racial, national and religious intolerance”, in particular. The analysis of the legal literature on the coverage of the basic structural elements of the forensic characteristics of crimes, focuses on different approaches of forensic scientists with respect to its basic structural elements and reveals the main structural elements of the forensic characteristics of premeditated murders committed on the basis of racial, national and religious peculiarities that form the basis of evidence in criminal proceedings of this category.

Key words: criminalistic characteristics, premeditated murder, motive, racial, national and religious intolerance.

Постановка проблеми. «Загальною декларацією прав людини», ухваленою Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від 10 грудня 1948 р., задекларовано: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станowego або іншого становища» [1].

Потрібно зауважити, що з ухваленням «Загальної декларації прав людини» міжнародним співтовариством розроблено цілу низку основоположних документів, покликаних гарантувати декларовані принципи. До них, зокрема, належать такі: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) № 2148–VIII від 19 жовтня 1973 р.; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ратифікована Президією Верховної Ради УРСР

21 січня 1969 р.; Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148–VIII від 19 жовтня 1973 р.; Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1988 р.; Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ухвалена на Всесвітній конференції з боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаною з ними нетерпимістю 7 вересня 2001 р.; Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікованою Президією Верховної Ради УРСР 19 грудня 1980 р.

Положення рівності прав і свобод, проголошене в Загальній декларації прав людини, відображено і в Основному законі України – Конституції, а саме у ст. 24, де

закріплено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2]. Положення рівності громадян і будь-якої особи взагалі, а також недопущення дискримінації за будь-якою з вищеперелічених ознак закріплені й в інших міжнародних і національних нормативно-правових актах.

Вагомим внеском до національного законодавства стало ухвалення Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р., де у ст. 1 розкрита сутність поняття «дискримінація», а саме: «Дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [3].

Незважаючи на те, що Україна є активним учасником усіх міжнародних нормативно-правових актів, які покликані протистояти дискримінації особи за будь-якими ознаками, особливо за ознаками раси, нації та релігії, усе частіше в засобах масової інформації з'являються повідомлення про порушення прав іноземних громадян і громадян України неслов'янської зовнішності. Особливо небезпечними є повідомлення про вбивство таких осіб через їхню приналежність до певної нації, раси чи через їхнє віросповідання.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що й досі залишається нерозкритим питання щодо криміналістичної характеристики вмісних вбивств, учинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості.

Стан дослідження. Дослідженню питання криміналістичної характеристики злочинів взагалі та розслідуванню вмісних убивств, учинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості, приділяли увагу як вітчизняні, так і закордонні вчені, а саме: Ю.М. Антонян, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.С. Капіца, М.О. Ларкін, В.О. Коновалова, Т.А. Пазинич, А.В. Савченко, М.В. Салтєвський, В.Ю. Шепітько й ін. Однак, незважаючи на наукові напрацювання щодо проблеми висвітлення криміналістичної характеристики вмісних убивств, учинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості, вона потребує подальшого дослідження.

Мета і завдання статті – висвітлити й узагальнити особливості криміналістичної характеристики вмісних убивств, учинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку нашої держави великого значення набуває боротьба зі злочинністю, особливо в реаліях сьогодення, коли все більш загрозливих масштабів набирає вияв агресії з боку молодіжних організацій екстремістської спрямованості, тому важливе розкриття криміналістичної характеристики вмісних убивств, учинених із мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості. Необхідно наголосити, що кожний вид кримінальних правопорушень має свою криміналістичну характеристику, із тими чи іншими притаманними їй елементами.

Потрібно зауважити, що криміналістична характеристика злочинів – порівняно нова категорія криміналістичної науки. Виникнення й розроблення цього поняття як самостійного елемента у структурі окремої методики розслідування злочинів відносять до середини 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. Уперше до розроблення й обґрунтування необхідності введення в науковий обіг і використання криміналістичної характеристики злочинів у слідчій практиці звернулися Л.О. Сергєєв і О.Н. Колесниченко [4, с. 153].

Як слушно зауважує В.О. Маркус, для правильного розуміння поняття криміналістичної характеристики необхідно виходити з того, що в ній відображаються особливості певного виду злочинів, які мають значення для його виявлення та розкриття. Уся суть криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, яка складається з окремих елементів, що містять закономірні зв'язки слідів з ознаками складу злочину. Тому, як і будь-яка система, криміналістична характеристика не тільки складається, але й пов'язана з елементами злочину. Отже, криміналістична характеристика злочинів розглядається як система, що складається з таких елементів, як:

- суб'єкт (особа) злочину;
- спосіб скоєння злочину;
- об'єкт (предмет) посягання;
- слідова картина (обстановка) учинення злочину;
- особа потерпілого [5, с. 393].

Зважаючи на значення для криміналістики та структуру криміналістичної характеристики злочинів, В.О. Маркус криміналістичну характеристику злочинів розуміє як інформативно-абстрактну систему відомостей про відображення окремих особливостей певного виду злочину, яка містить сліди, окремі елементи й ознаки складу злочину, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами [5, с. 394].

В.П. Сабалдаш і М.О. Ларкін під криміналістичною характеристикою злочинів розуміють типову інформаційну систему, яка містить дані про ключові елементи механізму злочинної поведінки і слугує основою для планування розслідування та висування слідчих версій. Крім того, вони зазначають, що структура криміналістичної характеристики та зміст її елементів залежать від різновиду злочинів. Типові елементи криміналістичної характеристики злочинів, на їхню думку, такі:

- спосіб учинення злочину;
- предмет злочинного посягання;
- слідова картина;
- особа потерпілого;
- особа злочинця;
- місце, час, обстановка вчинення злочину [4, с. 154].

В.П. Бахін криміналістичну характеристику злочинів визначає як систему узагальнених даних про найбільш типові признаки визначеного виду (групи) злочинів, які проявляються у способі та механізмі діяння, обставині його скоєння, особистості суб'єкта злочину, інших обставинах, закономірний зв'язок яких слугує основою наукового та практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [6, с. 179].

Також потрібно зазначити, що В.П. Бахін підтримує думку Л.А. Сергєєва, який серед перших дослідив криміналістичну характеристику злочинів і виділив такі її елементи: особливості способів і слідів злочину; обстановку скоєння злочину; дані, що характеризують учасників злочину; об'єкт посягання [6, с. 182]. Він наголошує на тому, що до змісту криміналістичної характеристики злочинів як практичного інструменту розслідування, а не наукової категорії криміналістики, мають бути віднесені тільки ті елементи, що відрізняються чіткою пошуково-розшуковою

спрямованістю. Тому він погоджується з тими авторами, які відносять до елементів загальної криміналістичної характеристики вказані чотири основні [6, с. 184].

А.В. Кофанов зазначає, що криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами [7, с. 240]. На його думку, криміналістична характеристика злочинів розглядається як система, що складається з елементів, які включають такі компоненти [7, с. 241–242]:

– особу злочинця, яка характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; категорії посадових матеріально відповідальних та інших осіб, які можуть бути причетними до злочину; чинники, що вплинули на формування і здійснення злочинної мети, створення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками тощо;

– способи вчинення злочинів (пошук відповідних знарядь злочину, заходи щодо створення залишку сировини, готової продукції, резерву грошових коштів та ін.); способи вчинення злочину (ненасильницькі дії, заходи щодо заволодіння майном, його вилучення, збуту, реалізації); способи приховування злочину, маскуваня злочинних дій;

– особу потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимності тощо);

– предмет посягання: грошові кошти, цінні папери, матеріальні цінності у вигляді сировини, палива, матеріалів, напівфабрикатів, готових виробів з урахуванням їхньої споживчої цінності, які можуть бути віднесені до різних джерел посягання (підзвітні цінності, невраховані цінності, створені під час їх виробництва завдяки надлишку, який надійшов від співучасників, майно, приховане від оподаткування);

– типову «слідову картину» злочину: місце як частину матеріального середовища, що включає, окрім приміщення та ділянки місцевості, сукупність різних предметів.

Криміналістичною характеристикою злочинів В.Ю. Шепітько називає систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду (роду, групи), що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою, як зазначає В.Ю. Шепітько, є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочинів. Він також уважає, що вона слугує інформаційною базою, набором відомостей про даний вид злочинів.

На думку В.Ю. Шепітька, основні елементи криміналістичної характеристики такі: 1) спосіб злочину; 2) місце й обстановка; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет злочинного посягання; 6) особа потерпілого (жертви); 7) особа злочинця; 8) типові сліди злочину. Виділяючи досить значну кількість елементів криміналістичної характеристики злочинів, В.Ю. Шепітько зазначає, що не всі перелічені елементи працюють однаково в різних видах злочинів. Одні з них набувають першорядного значення, інші, навпаки, відходять на другий план або навіть відсутні.

Як він слушно зауважує, елементи криміналістичної характеристики злочинів пов'язані один з одним. Вони мають кореляційні зв'язки (імовірні залежності). За наявності одних ознак слідчий може припустити наявність інших (наприклад, за слідами, залишеними на місці події, можна визначити професійні навички злочинця, його вік, стать, наявність аномалій психіки й ін.). У цьому полягає значущість криміналістичної характеристики, її практична (прагматична) роль [8, с. 327].

М.В. Салтєвський під криміналістичною характеристикою злочинів розуміє інформаційну модель, що становить

собою кількісно-якісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів. Він виділяє такі елементи структури криміналістичної характеристики злочинів: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; 3) типову обстановку – слідову картину в її широкій інтерпретації; 4) особу злочинця. Крім того, він слушно зазначає, що структуру криміналістичної характеристики не можна отожднювати з обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальній справі. Предмет доказування – це насамперед кримінально-правова характеристика злочину, тобто «факти, обставини кримінальної справи, які для правильного вирішення справи підлягають встановленню за допомогою доказів». Тому елементи криміналістичної характеристики описують головним чином типові властивості й ознаки злочинної події і не можуть охопити всі елементи предмета доказування [9, с. 267–268].

Вивчаючи питання розслідування злочинів проти життя та здоров'я, скоєних із мотивів національної, расової, релігійної ненависті та ворожнечі, В.С. Капіца зауважує, що криміналістична характеристика даного виду злочинів є однією з найбільш важливих складових частин розслідування, оскільки має багатий інформаційний потенціал, що застосовується для формування саме теоретичної бази версії. Він визначає криміналістичну характеристику злочинів, що вчиняються з мотивів расової, релігійної ненависті або ворожнечі, як сукупність даних і рекомендацій, які на них ґрунтуються, з установаження нової та дослідженні наявної інформації щодо особистісних властивостей суб'єктів вказаних злочинів і потерпілих, про знаряддя, способи, місце та час учинення злочину, а також щодо способів приховування злочинів, які спрямовані на всебічне, повне й об'єктивне розслідування злочину [10, с. 63]. Інші автори криміналістичну характеристику злочинів на ґрунті нетерпимості визначають як систематизований опис комплексу узагальнених фактичних даних і базованих на такому описанні наукових висновків щодо найбільш типових криміналістично значущих елементів злочинів даної групи, знання яких необхідне для визначення переліку обставин, що підлягають дослідженню, висунення обґрунтованих слідчих версій, визначення основних напрямів розслідування з метою забезпечення найбільш швидкого і повного розкриття злочинів даної групи [11, с. 22–23].

Аналізуючи наведені вище визначення поняття «криміналістична характеристика злочинів», можна зробити висновок, що криміналістична характеристика злочинів – це система загальних (узагальнених) даних, відомостей або інформації про типові ознаки (структурні елементи) конкретного (певного) виду злочинів, які мають значення для розслідування та розкриття кримінальних правопорушень окремого виду.

На нашу думку, найбільш слушним для вмисних убивств, учинених на ґрунті расової, національної та релігійної нетерпимості, є виділення таких структурних елементів криміналістичної характеристики даної групи злочинів:

1. Предмета злочинного посягання.
2. Способу вчинення та приховування злочину.
3. Слідової картини злочину.
4. Особи злочинця.
5. Особи потерпілого.

Саме ці структурні елементи криміналістичної характеристики даної категорії злочинів потрібно детально досліджувати під час розслідування і розкриття вмисних убивств, учинених із вищезазначених мотивів.

Отже, у криміналістичній характеристиці вмисних убивств зазначеної категорії, яка є інформаційною основою досудового розслідування, ключове місце посідає мотив.

Мотив скоєння вмісного вбивства, оснований на неприязні до потерпілого через його колір шкіри, національність чи віросповідання, може формуватися різними шляхами залежно від накопиченого особистого життєвого досвіду винної особи. Детермінантом цього процесу можуть слугувати випадки кривдження з боку представників певної національності, які формують стійке бажання помститися не тільки кривднику, але і його співвітчизникам. Детермінуючим чинником може бути й ідеологічна обробка з боку лідерів націоналістичних формувань, під впливом яких перебував винний. Отже, мотив учинення навмисного вбивства зумовлює особливості жертви злочину – потерпілими найчастіше стають представники певних національних меншин, іноземці.

Слідами (ознаками) вказаного мотиву вчинення умисного вбивства виступають: публічні висловлювання расистського характеру чи іншого негативного змісту під час подій, які передували злочину або настали після його вчинення; висловлювання даного характеру в листуванні зі знайомими; виконання малюнків і написів («графіті»), які ображають національні або релігійні почуття. Носіями таких слідів можуть бути як документи різного характеру (аудіо- і відеозаписи, особисті щоденники з відповідними висловлюваннями, листування, книжки певних авторів тощо), так і пам'ять людей з оточення підозрюваного.

Для способів убивств вказаної категорії характерна їх акцентуація, коли вбивця прагне продемонструвати люду не повноцінність потерпілого з-за його приналежності до певної раси, національності, етнічної групи чи релігійної конфесії. Цим демонструється упереджене і ненавистницьке ставлення до даної соціальної групи, проявляється прагнення спровокувати або розпалити расову національну або релігійну ворожнечу і ненависть.

Висновки. Отже, особливості наведених елементів криміналістичної характеристики умисних убивств, учинених із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є інформаційною основою доказування у кримінальних провадженнях даної категорії. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, до предмета доказування входять мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. У кримінальних провадженнях про вбивства вказаної категорії доказування наявності мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості повинно здійснюватися через встановлення наведених обставин, що характеризують особистість підозрюваного, характеристик потерпілої особи (жертви), способу вбивства та характерних слідів-ознак наявності даного мотиву.

Список використаної літератури:

1. Загальна декларація прав людини. Законодавство України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України. Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
4. Сабалдаш В.П., Ларкін М.О. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013, 228 с.
5. Маркусь В.О. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2007, 558 с.
6. Бахин В.П. Криміналістика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. 268 с.
7. Криміналістика: питання і відповіді : навчальний посібник / А.В. Кофанов та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
8. Шепітько В.Ю. Криміналістика : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
9. Салтєвський М.В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Ч. 2-га. Харків : Консум, 2001. 528 с.
10. Капица В.С. Расследование преступлений против жизни и здоровья, совершенных по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2009, 211 с.
11. Методика расследования преступлений, совершаемых на почве национальной или расовой вражды или ненависти / А.Я. Винников и др. ; под общ. ред. О.Н. Коршуновой. Санкт-Петербург, 2002. 92 с. URL: <http://pravorf.org/doc/publ029.pdf>.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Боровик Анна Миколаївна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз факультету № 1 Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Borovyk Anna Mykolaivna – Lecturer at the Department of Criminal Law and Forensic Examinations of the Faculty № 1 of Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine

anna12.12.2012@ukr.net